

Szakmai beszámoló

Magyar közgazdasági gondolkodás története c. projekt (T 42881)

– Bekker Zsuzsa –

A magyar közgazdasági gondolkodás története hosszú ideig kiszorult a közgazdasági kutatásokból, s máig számtalan fehér foltot találunk e területen. Kautz Gyula 1868-ban megjelent “A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon” című műve óta 2002-ben jelent meg először a Budapesti Közgazdasági (ma Corvinus) Egyetem, Közgazdasági Elméletek Története tanszéke gondozásában magyar eszmetörténetet szisztematikusan feldolgozó munka.

Tanszékünk tevékenysége a magyar gondolkodástörténet tekintetében arra irányult, hogy

(i) a magyar közgazdasági gondolkodás történetének szisztematikus feldolgozását elindítsa, folyamatosan ébren tartsa és szervezze oly módon, hogy eredményei az egyetemi szintű oktatásban hasznosulhassanak.

(ii) Kiemelt szempontunk a magyar közgazdasági gondolkodás jelentős munkái közkinccsé tételének előkészítése, hiszen a többi tudományterülethez képest e művek (újra) kiadása különlegesen elhanyagoltnak tekinthető. Magyar klasszikusok Széchényi három fő művétől eltekintve az 1980-as évek végéig szinte egyáltalán nem jelentek meg hosszú évtizedekig.

(iii) Mindezek alapján célunk az, hogy a közgazdász társadalom ismereteiben e téren mutatkozó alapvető hiányosságok megszűnjenek. Törekvéseinket a könyvek megjelenítése és korszerű elemzések, interpretációk egyidejű készítése és publikálása segíti elő leghatékonyabban.

Általános célunk megvalósításának keretét adott a *Magyar Közgazdasági Klasszikusok sorozat* megindítása. E sorozat természetesen túlmutat a jelen projekten, de a pályázat kutatási tervét oly módon készítettük elő, hogy az eredmények betagozódhassanak e sorozat kiépülésébe, hogy az itt folyó kutatások hatékonyan szolgálják a magyar klasszikus szerzők életművének megismertetését. *Jelen kutatási téma e koncepció megvalósítása keretében készített elő jelentős, részben magyarul soha meg nem jelent alapműveket kiadásra, feldolgozta szerzőik életművét, külön hangsúlyt fektetve e művek/szerzők munkásságnak külföldi recepciójára.*

Áttekintés

A záró beszámoló a következő felfogásban készült: elsősorban a kutatás főbb szakmai megállapításait hangsúlyozzuk, de olyan tagolás szerint, hogy a munkaterv teljesülése ellenőrizhető legyen. Az összefoglalóban az elméleti megállapítások tárgyalása kap tágabb teret, melyek több tekintetben hiánypótlóak és újszerűek. Ugyanakkor hangsúlyozni szükséges, hogy az itt született kutatási eredményeken túlmutat a munkának az a kultúrtörténeti hasznossága, hogy sikerült a kutatás tárgyául szolgáló *klasszikus szerzők alapműveit* egyúttal publikálni is. Azaz, külső források bevonásával *a kötetek meg is jelentek a Magyar Közgazdasági Klasszikusok sorozatban.* (2006-ban a sorozat elnyerte az Aula-díjat, melyet az MTA IX. osztálya ítél oda évente.)

A kutatás során két olyan, magyar szerző által írt jelentős alaptervet készítettünk elő kiadásra, mely *eredetileg nem magyar nyelven* készült:

a. Kautz Gyula: *Theorie und Geschichte der National-Oekonomik II. Theil. Die geschichtliche Entwicklung der National-Oekonomik und ihrer Literatur.* Wien: Gerold. 1860. c. mű magyar kiadását. E mű magyarul soha nem jelent meg. A könyvet a XIX. századi eszmetörténeti irodalom alaptervei közé sorolják nemzetközi méltatók is. Annak idején Marshall, Marx, Jevons stb. méltatói közé tartoztak. A kötetet Bródy András, Frenkel Gergely, Hild Márta, Horváth László fordította. (A fordítást és a kiadás előkészítésével kapcsolatos közvetlen költségeket más forrásból finanszíroztuk.)

A Kautz életművével és elmélettörténeti munkássága hazai és külföldi recepciójával kapcsolatos kutatás összefoglaló tanulmánya a kötettel együtt jelent meg. (Bekker Zsuzsa: Kautz Gyula, az eszmetörténet-író. Hazai és külföldi recepció.) A kötet megjelenését sikerült úgy időzíteni, hogy az Kautz születésének 175. évfordulójára esett, s evvel párhuzamosan egy tudományos konferenciát is rendeztünk Kautz munkásságáról. (Előadók: Botos Katalin, Bródy András, Kádár Béla, Hamecz István és Bekker Zsuzsa.)

b. Berzeviczy Gergely: *De Oeconomia Publico Politica.* Készült 1820–1822 latinul. Magyarul megjelent 1901. A mű első közgazdasági remekírónk klasszikus alkotása. A kötetet Horváth László tanulmánya vezeti be. Horváth László a latin nyelvű kézirattal egybevetette, ellenőrizte és korszerűsítette a XX. sz. elején készült fordítást is, melyet Gaál Jenő, a Műegyetem nemzetgazdaságtan professzora készített. Ezt a kötetet is sikerült megjelentetni a Magyar Közgazdasági Klasszikusok sorozatban.

E két, közvetlenül egy-egy műre koncentráló kutatáson kívül a projektbe két olyan témát/szerzőt vontunk be, amelyek a magyar közgazdasági gondolkodás jelenlegi megkutatottsági fokát figyelembe véve is elhanyagoltnak tekinthetők jelentőségükhöz képest:

c. Navratil Ákos (1875–1952) munkássága. Navratil Ákos Heller Farkassal együtt a 20. század első felének vezető elméleti közgazdászja volt Magyarországon. Míg Heller munkássága, több speciális körülmény következtében nem merült teljesen feledésbe, s 1987 óta, mikor Közgazdaságtanát a KJK kiadta, több publikáció is foglalkozott jelentőségével, addig Navratil csaknem teljesen kiiktatózott az emlékezetből. A projektben előkészítettük, Navratil Ákos válogatott írásait, életművét bemutató tanulmánnyal együtt. A kötet bevezető tanulmányát Hild Márta készítette, ő gondozta a kötet előkészületeit is. Navratillal kapcsolatban több cikket publikáltunk és több előadással részt vettünk a Széchenyi István egyetem Navratil-konferenciáján is 2004-ben. A Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban c., Navratil válogatott írásait tartalmazó kötet is megjelent a klasszikusok sorozatban, melyet OTKA publikációs pályázati támogatás segített megjelenéshez (P 050164).

d. Válogatás készült még a korai (XVIII-XIX. századi) magyar közgazdasági irodalom jelentős szövegeiből is. A kutatás eredményétől és pénzügyi lehetőségtől függően e művek is részévé válhatnak a magyar klasszikusok sorozatának. Itt a projekt eleve előkészületi munkákkal számolt. A korai irodalom nagy része ugyanis német és latin nyelvű. Publikációs szinten elsősorban gróf iktári Bethlen Domokos: *A Nemzeti Jól-létről* c. elfelejtett, bár Kautz és Heller által értékesnek tartott munkája (1831) körüli kutatások eredményei jelentek meg. Magát a kötetet 2003-ban már kiadtuk a klasszikusok sorozatban.

A beszámoló a továbbiakban a négy kiemelt szerzővel kapcsolatos főbb eredmények rövid összefoglalását adja.

Kautz Gyula (1829–1909)

A magyar közgazdaságtudomány nagy „homo historicus”-át, Kautz Gyulát (1829–1909), majdnem elnyelte a történelem. Ha speciális fogantatású kelet-európai amnézia-függönyünket lassan félre is próbáljuk húzni, számtalan általános, azaz a közgazdaságtudomány mai formálódásával, s sajátos, vagyis az amnézia hatásának történelmi beérésével kapcsolatos tényező arra figyelmeztet, hogy nehezen szervesülhetnek az életmű tanulságai közgazdasági tudatunkban. A kautzi életmű sorsa, túl az egyéni elhanyagoláson és elhallgatáson, össze van kötve fő tudományszaka, a gondolkodástörténet helyével és sorsával. Jóllehet egyéni intellektuális rehabilitálása folyamatban van, a történelmi gondolkodás mélyebb, a közgazdaságtudomány szerves részeként való elismerésére romlottak a kilátások. Paradox módon ugyanakkor elértük, hogy a kautzi fő mű születése után mintegy másfél évszázaddal magyarul is hozzáférhetővé vált. Ez tette szinte kötelelességszerűvé, hogy világhírt hozó fő műve az 1860-ban Bécsben megjelent „Die geschichtliche Entwicklung der National-Oekonomik und ihrer Literatur” állt figyelmünk középpontjában. (Érdeemes elgondolkoznunk azon is, hogy Németországban, 1970-ben a művet reprintben megjelenésre érdemesnek tartották, miközben itthon teljes hallgatás övezte e kiemelkedő tudós munkásságát. Ez annál is furcsább, mivel Marx is jó véleménnyel volt róla, ami az akkori hallgatást kicsit „mentesíthette” volna.)

Kautz elméletétörténetének hazai és külföldi recepciója

Bár Kautz nemcsak tudós és tanár, hanem a kiegyezéskor és századvég gazdasági, gazdaságpolitikai közéletének jelentős alakja, a XIX. századi magyar nemzeti liberalizmus fontos egyénisége volt¹, közgazdászkénti, tartós világhírét főműve a „Theorie und Geschichte

¹ Kautz Gyula Győrött született 1829-ben. Ifjú korától érdeklődik történelmi kérdések iránt. 1850-ben Pesten jogi szigorlatot tesz. 1850/51-es tanévet a berlini, heidelbergi, lipcsei egyetemeken tölti. Lipcsében hallgatja Roscher előadásait, akinek tanítása nagy hatással volt nézetei formálódására. 1851-ben a pozsonyi jogakadémia segédtanára, 1853-tól rendkívüli tanárként a nagyváradi jogakadémián tanít osztrák pénzügyi jogot, majd nemzetgazdaságtant. 1858-tól Budán, a Műegyetemen oktat, 1863-tól a pesti egyetemen tanít először közjogot és közigazgatást, majd átveszi a nemzetgazdaságtan és pénzügytan tanszéket. 1864-ben a prágai egyetem egyik tanszékének vezetésére kap felkérést, melyet nem fogadott el. A pesti tudományegyetem előbb dékánná, majd az 1873/74-es tanévben rektorává nevezte ki.

Akadémiai karrierje is nagyívű. 1860-ban levelező tag, 1865-ben rendes tag (ajánlói Deák Ferenc és Pauler Tivadar), 1887-től igazgató tag, 1903–1904-ban osztály elnök, majd 1904–1907 között az MTA másodelnöke. A párisi Societé d’Economie Politique külső és a londoni nemzetközi statisztikai intézet tiszteleti tagja.

Közéleti tevékenysége szintén nagyhatású. 1848-ban önkéntes nemzetőr. 1865-től kezdve Győr városnak több cikluson át parlamenti képviselője, a Deák párthoz csatlakozott. Jelentős szerepe volt a kiegyezés létrejöttében, a kiegyezés kapcsán felmerült gazdasági problémák véleményezésében és megoldásában. 1885-től az átszervezett magyar főrendiház tagja, mint a jegybank magyar alkormányzója, majd kormányzója. Az Osztrák-Magyar Bank vezetőségének kötelékébe 1883-ban került, mint magyar alkormányzó, 1892-ben a bank kormányzójává nevezték ki, ahol 1900-ig dolgozott. A jegybank élén keresztülítve az osztrák-magyar monarchia valutarendezését, a munka befejeztével megvált tisztségétől. 1902-ben megválasztották a Közgazdasági Társaság elnökének, mely tisztségről korára való tekintettel 1908-ban lemondott. 1909-ben halt meg.

der National-Oekonomik” (A nemzetgazdaságtan elmélete és története) két kötetes, Bécsben 1858-ban, illetve 1860-ban német nyelven megjelent könyve, azon belül is elsősorban a második kötetként kiadott elmélet-történet alapozta meg. Kautz mindössze 29 éves volt, amikor az első kötet, a „Die National-Oekonomik als Wissenschaft” (A nemzetgazdaságtan mint tudomány), azaz a szoros értelemben vett közgazdaságtana nyomdába került. Két év múlva követte a második kötet, az átfogó, a közel 800 oldal terjedelmű elmélet-történeti áttekintés a „Die geschichtliche Entwicklung der National-Oekonomik und ihrer Literatur” (A nemzetgazdaságtan történeti fejlődése és irodalma) című munka, mely világhírének közvetlen forrása lett.

Kautznak e műve mind a hazai közgazdasági irodalom, mind az egyetemes eszmetörténet írás szempontjából jelentős alkotás. Kautz e munkájával nem csupán a magyar közgazdasági eszmetörténet-írás nagyhírű megalapítójaként jelentkezett, hanem megmutatta magát, mint az első, a közgazdaságtant már professzionizált szinten művelő olyan magyar tudós, aki saját kora korszerűségi kritériumainak minden tekintetben megfelelt. Nemzetközi szempontból is számon tartott ez az alkotás, mivel az *öntudatra ébredő, diszciplináris mivoltát tudományos ágként látni szerető és megelőző közgazdaságtan egyik első, átfogó tantörténeti művét kapta benne*, amely kitér minden időszak, irányzat és nép közgazdasági gondolkodására.

A mű magyar kiadó, illetve ilyen munka iránt kellő méretű belső piac hiányában Bécsben, németül jelent meg, ami nemzetközi szakmai utóélete szempontjából nem tekinthető hátránynak. Más kérdéseket vet fel persze az a sajátos tény – s erről a kautzi életmű ápolásának problematikája kapcsán el kell gondolkodnunk, – hogy némely XX. század végi fontos tantörténeti szakkönyv a kor alapművei között aposztrofálja, egyúttal azonban simán besorolja a német tradíció eredményeihez. (Perlman, 1997).

Kautz elmélet-történeti kötete a korabeli szokásoknak megfelelően „könyv”-ekre tagolódik, négy könyvből áll. Tartalmilag, szakaszolás tekintetében Adam Smith munkássága és a megjelenése a nagy határvonal. Ez választja szét a rendszeres-tudományos művelés és a megelőző időszakok gondolkodását; terjedelemben is körülbelül egyenlő figyelem jut a Smith előtti korok gondolkodásának, és a megjelenésétől számított szakasznak. „Egyáltalában a nemzetgazdaságtan egész eddigi fejlődésmenete három nagy és különleges részre vagy szakaszra bontható. Éspedig az első a legkorábbi megfigyelések és kísérletek *nem önálló feldolgozása*, a keleti és a klasszikus ókorban, a középkor végéig. Az *önállóbb kutatás és művelés* szakasza, amikor ugyanis a nemzetgazdasági eszméket és alapelveket már nem vegyesen, a politikai, jogi és vallásos oktatási rendszerekkel kapcsolatban vonják be a vizsgálatba, azaz az újkor kezdetétől Adam Smith fellépéséig. Végül a *rendszeres-tudományos művelés* szakasza, a Smith révén Angliában megalapított szabad ipari rendszertől kezdve a jelenkorig.” – írja Kautz a bevezető fejezetben (5. §.)

Kautz e művével Magyarországon és külföldi szakkörökben is azonnali ismertségre tett szert, jóllehet magát a művet eredetiben mégis csak egy szűkebb olvasóközönség használta. Amikor 1864-ben a prágai tanszék vezetésére kiemelt fizetéssel felkérték, akkor már a monarchia egyik legképzettebb közgazdászaként tartották nyilván. (Földes, 1911; Popovics, 1930). A mű 2004-ig nem jelent meg magyarul, de kivonatos tartalma korábban azért hozzáférhetővé vált Csengeri *Budapesti Szemléjének* hasábjain. A folyóirat 1859 és 1860-as évfolyamában Kautz hat közleményben ismertette a különböző korszakok főbb jellegzetességeit, irodalmát, majd az 1861–1862-es évfolyamokban valamivel részletesebben

„Egy simán lefolyó, a tudomány és a közélet magaslatán mozgó élet volt az, melyet Kautz Gyula élt. Egy jól felhasznált élet, a legnemesebb munkának szentelve, a tudománynak és a közérdeknek. Elismerés és jólét kísérte munkáját.” (Földes 1911, 162. o.)

Kautz életéről és tudományos működéséről lásd bővebben Földes (1911, 1929), újabb kori irodalomban Harmat (1985), Orosz (1991) és Bekker (1998, 2002, 2003) írásait.

és elemzőbben, öt közleményben foglalkozott „A socialismus és communismus rendszerei”-vel. Ezért a kautzi elmélet-történet tökéletes negligálása, illetve ismerethiánya csak részben magyarázható a XX. század második felében élő magyar kutató esetében azzal, hogy jellegzetes és tipikus esetben képtelen lenne egy német nyelvű, gót betűs művet elolvasni. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy és a magyar nyelvű közlemények elemzési mélysége és szakmaisága nem azonos szinten mozog. Feltehetőleg Kautz szándékosan alkalmazta a folyóirat-közleményekben ugyanazt a módszert, amit későbbi, a magyar eszmefejlődéssel foglalkozó könyvében ki is nyilvánított, miszerint a szerző egyik fő törekvése „a művelt közönségnek kezébe oly olvasmányt adni, mely: a mellett, hogy doctinär fejtegetésektől távol marad s könnyen megérthető eszmemeneten alapszik, a praktikus okulás és tájékoztatás tekinteteinek is eleget akar tenni.” (Kautz, 1868, VIII.). E cikkek voltaképpen majdnem teljesen eltűntek a mai közgazdászok látóköréből, jöllehet csupán bibliográfiai kincsestárként is figyelmet érdemelnének.

A kautzi életművet, s ezen belül is az elmélet-történet-író tudós teljesítményét nagy tiszteletben tartották Magyarországon egészen a második világháborúig, érdekesebb mozzanatai és főbb vonalai szakmai körökben ismertek voltak. A „mi Kautzunk” – úgyis mint tudós, úgyis mint közember – részben büszkeség tárgya volt nemzetközi sikerei okán, részben állandó irodalmi forrásműként használták közgazdaság- és pénzügytanát, valamint egyetemes és magyar elmélet-történeti munkáit a szakemberek *Egyetemes elmélet-története főként áttételesen, a nagy sikerkönyv nimbuszával övezve, magyar elmélet-története (Kautz, 1868) közvetlenül, voltaképpen egyetlen megbízható forrásműként létezett a magyar közgazdászok számára.*

A kautzi életmű fogadtatásának szakirodalmi lenyomata három nagyobb hullámban jelent meg. Egyik hullám közvetlenül a mű(vek) megjelenésekor, azaz kortársi reakcióként jött létre. A másik nagyobb értékelési hullámot halálakor, részben kortársi, részben közvetlen utókorai reagálásként észlelhetünk, – ez időben a századelő. Az utolsó nagy fellángolás 1930 táján, születésének centenáriuma alkalmával keletkezett. Ezt követte egy mintegy fél évszázados mély hallgatás. A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó által reprintben megjelentetett magyar elmélet-történet (Kautz, 1868) nyit egy új korszakot 1987-ben, elindítva a kilencvenes évektől észlelhető újrafelfedezést, egyben korszerű értékelési kísérletek színrelépést. Ez a folyamat még nem fejeződött be, fontos állomása lehet a „Geschichte”, az „Elmélettörténet” magyar nyelvű megjelenése.

Voltaképpen mindegyik hullámnak van hazai és magyar vonulata, továbbá a korok sajátosságai is variálják a hangsúlyokat és az elsődleges mondandót. Minthogy ez az írás szűkebb értelmezésű, s elsősorban egyetemes elmélet-történetének recepcióját tárgyalja, ezért az életmű egészére inkább csak jelzésszerű utalásokkal térünk ki, s ott is elsősorban az eszmetörténet-író Kautzról szólunk konkrétan.

A *külföldi reagálás* döntően az elmélet-történet-író Kautzról szól és a „Theorie und Geschichte”-vel, ezen belül is természetesen a második kötetrel, az „Elmélettörténet”-tel kapcsolatos. Sajátossága, hogy ezt az ívet pompás, jól csengő nevek, a közgazdaságtan halhatatlan alkotói is kísérik, kortársként szólva, elemzően, vagy utalásszerűen. A vitapartnerek státuszának, s természetesen a mű érdemeinek köszönhetően is, Kautz és műve beemelődik a közvetlen utókor nagy lexikonjainak és enciklopédiáinak szócikkei és forrásművei közé. Mára viszont, voltaképpen a tantörténetírás szakkönyveinek Gossen-féle történetévé és olyan mű-címmé szublimálódik, ahol a XIX. század tantörténeti alapműveket sorolják fel.

Ez a hivatkozási vonulat *folytonos* és a történeti idő kérlelhetetlen, kiostáló logikájának megfelelően keskenyülő mederben csordogál. Ennek ellenére az arcképcsarnok impozáns ma is. Hivatkozási között fellelhető: Marshall, Marx, Roscher, Knies, Jevons, Schumpeter, Ingram, Schäffle, Stein, Wagner stb. Az idézettségi mutatók mai megszállottjai

büszkén vállalhatnának ilyen trófeát hasonlóan veretes nevű hivatkozókkal. Pedig, „Nehéz, göröngyös úton járt itt Kautz. Az irodalomban még nagyon kevés előmunkálattal találkozott;” – írja Földes.

Voltaképpen a *külföldi reakciók nagy része* éppen ezért, azaz *úttörő volta, tájékozottsága és olvasottsága miatt* említi. Nem kevés azoknak a *fajsúlyos méltányolóknak a sora sem, akik a koncepció egészét, értékeléseit és mélységét is nagyra tartják.*

A dogmatörténeti szakkörökön túl a mai nemzetközi közgazdasági irodalom elsősorban a Gossen-könyv említése kapcsán kikerekedett híres történetet őrzi emlékezetében. Ugyanis a marginalizmus nagyjai a Kautz-munka közvetítése révén fedezték fel maguknak korai előfutárakat. Az 1854-ben megjelent, visszhang nélkül maradt Gossen-könyvet (*Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehers, und der daraus fliessenden Regeln für menschliches Handeln*) Kautz említése nyomán kutatták fel.

A történet széleskörűen ismert és ébren tartott volt Magyarországon a második világháborúig a közgazdászok tudatában. Ezután, nagyjából a nyolcvanas évek közepéig a hazai irodalom egyetlen mondata is ezt említi a művel kapcsolatban.² Kautz munkájáról azonban nem kapunk elégséges és méltányos képet, ha jelentőségét erre korlátozzuk. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a marginalizmus történetének elemző irodalma és a Gossen-kutatás is rámutat, hogy sem Kautz, sem a Gossen-művel valamivel később foglalkozó Albert Lange nem érzékelte azt, hogy munkájával Gossen milyen jellegű közgazdasági problémát oldott meg (Palgrave, 1984. és részben Hayakawa, 1930 is.).

Kautz nem érzékelte a gosseni közelítés gondolattörténetet forradalmasító mozzanatát. Ez bírálattal jelleggel persze nem is vethető fel méltányosan, hiszen akkor Kautzot is a fordulat tudatos megalapozói közt kellene számon tartanunk. A forradalmasító tartalom észlelése *magukra a marginalista fordulat főszereplőire várt.* Széleskörű olvasottságával és jó megfigyelőkészségével azonban rövid négy évvel a megjelenés után az egyébként észrevétlenségbe süllyedt *művet beemeli az irodalomba azzal, hogy matematikai megalapozású fogyasztáselméleti írásként hivatkozik rá.*

Bár a Gossen-történet alkalmasint sztori értékűnek tűnhet, a jelenség mögött több van. A történet inkább csak rávilágít arra, hogy Kautz *szinte az irodalom egészére kiterjesztette figyelmét, naprakész frissességgel. Éles szeme, jó ítélőképessége más szerzők értékelésében is tetten érhető.* Nemcsak Gossent vette észre. Időben érzékelte Marxot is. Ezt főleg Földes emeli ki az irodalomban: „Kautz nagy olvasottságát és éber figyelmét az irodalmi jelenségek iránt legjobban illusztrálja az a tény, hogy nagy munkájában, mely 1860 elején megjelent, már tárgyalja Marxnak 1859-ben megjelent első nagy tanulmányát: Kritik der politischen Ökonomie.” (Földes, 1911. 183. o.)

Ugyancsak elsőként mutatott rá Cantillon igazi jelentőségére, akit addig általában csak a fiziokraták előfutárának tartottak. Marshall így ír: „Cantillon *Sur la nature du commerce* című, 1755-ben írt átfogó értekezése valójában az első, ami igényt tarthat arra, hogy szisztematikus közelítésnek tekintsük. Időszerű munka és több tekintetben megelőzi korát; [...] Kautz volt az első, aki felismerte Cantillon munkájának jelentőségét, és Jevons jelentette ki azt, hogy voltaképpen ő volt a politikai gazdaságtan igazi megalapítója.” (Marshall, 1885, 1898. p. 55.) Cantillon „felértékelődése” azóta sem szűnt meg, sőt, a monetarista irányzat előtérbe kerülésével új lendületet vett.

A kautzi mű értékelése szempontjából mérvadóbb, hogy a jelentős olvasók, a híres méltatók nem csak egy-egy momentumot fedeztek fel. A mű egészét ítélték fontosnak, a

² „Gossen nézeteit a maga korában teljes érdektelenség fogadta. Jevons volt az, aki később – Gossen halála után – a magyar Kautz Gyula elmélet-történeti művén keresztül felfigyelt Gossen munkájára, elismerve megállapításainak Gossenéivel hasonló voltát.” Dr. Mátyás Antal: A polgári közgazdaságtan története az 1870-es évektől napjainkig. Budapest: KJK. 1979. 21. o.

kutatás egészéről nyilvánítottak pozitív véleményt. Elméletörténete a *kor elismert műve* volt, s nem pusztán egy-egy konkrétumért vették kézbe.

Karl *Knies* (1821–1898), a német történelmi iskola egyik jelentős képviselője azt írja a „Die politische Ökonomie vom Standpunkte der geschichtlichen Methode” című munkájában: „A legújabb irodalomból elsőként Kautz Gyula átfogó munkáját kell kiemelni, a „Nemzetgazdaságtan és irodalmának történelmi fejlődése” című művet. Ez a magyar elődeinek, a francia A. Blanquinak és Villeneuve-Bargemontnak, az angol Maccullochnak és Twissnek, éppúgy, mint az olasz L. Biancherinek és Tricherának a teljesítményét messze túlhaladja és minden követőjének igen becses alapot ad a további építkezéshez. Kautz elvi alapon a tárgyalandó teóriát mindenkor együtt kezeli a filozófia, a történelem és a többi területek adott állapotával, valamint (kivételes olvasottsággal) azok irodalmával, melyeknek a nemzetgazdasággal való összefüggését bemutatja és beláttatja. Fejtegetései minden időszakra és minden népre kiterjednek.”

Ingram a „History of political economy” című könyvében a következő módon foglalja össze nézetét Kautz művéről: „értékes munka, melyet filozófiai mélység jellemez, széleskörű kutatómunka eredményeit mutatja be, bár stílusa túl szónokias.”

Az általános méltatások közül *Marshall* tömör, egy mondatos megjegyzése talán a leginkább figyelemre méltó. A munka egészéről írja, hogy „profound, just and suggestive”, azaz, elmélyült, igazságos és meggyőző. (Marshall, 1885, 1898. 54. o.) Az ítéletet alkotó Marshall közgazdasági nagysága mellett még azt is érdemes mérlegelni, hogy híresen fukarkodott a kortársi elismerésekkel.

A kautzi műnek ebbe, az általános értékelési vonulatába tartozik a *Journal des Économistes* 1862. márciusi számában megjelent részletes recenzió, A. Ott írása „Le développement historique de l'économie politique et de sa littérature par M. le dr. Julius Kautz, professeur d'économie politique et de droit au Polytechnicum de Bude” címmel. A cikk több szempontból érdemel figyelmet a kautzi recepció kutatásában.

Egyfelől a cikk gyakorlatilag ismeretlen a Kautz-kutatók körében, másrészt, az előbbiekkal összefüggésben, utat nyit Kautz francia recepciókutatásához. Szakmailag is figyelmet érdemel az írás: ez az egyetlen ismertté vált részletes recenzió, ráadásul a kor legnagyobb presztízsű folyóiratában. Vizsgálható továbbá, hogy a cikk egyik fontos kritikai észrevételére hogyan reagált maga Kautz. Feldolgozásával tudunk túllépni azon a kutatói ismeretkörön, ami az 1930-as évek tájékán formálódott ki és rögzült Kautz művének nemzetközi recepcióját illetően. Az eddigi anyag német és angol forrásokból táplálkozott, elsősorban Földes összefoglalásaiban (Földes 1911, 1929) testesült meg, annak nyomán terjedt tovább az irodalomban, s hagyományozódott az 1929–1930-ban az Athenaeum kiadásában megjelenő négykötetes *Közgazdasági Enciklopédia* szócikke révén az utókorra hozzáférhető módon.

Földes nem említi, az *Enciklopédia* (1929) irodalma sem tartalmazza a *Journal des Économistes* cikkét. *Deák Farkas* „A nemzetgazdaság története Magyarországon” című, 1866-ban megjelent könyve utal rá, kiemelve, hogy Ott nagyra értékeli Kautz munkáját, de – a kor szokásai szerint – az irodalmi hivatkozás elnagyolt. A századvégi *A Pallas Nagy Lexikona* (1893–1897) azonban még számon tartja az írást: „A francia szaklapok elseje, a *Journal des Economistes* már 1862 elején nyilatkozik róla dicsérőleg, amidőn fentebb említett *Közgazdasági történelmi munkáját*, mint úttörőt, részletesen ismerteti.”

A *Journal des Économistes* köteteit átnézve került elő 1862. márciusi számban *Ott* részletes, figyelemre méltó elemzésére. Az újság a kor francia közgazdaságtanának vezető szakfolyóirata, 1842-ben alapították. Több alkalommal például Walras is ebben jelentette meg írásait. E folyóirat 1862-es részletes recenziója nagyban hozzájárulhatott Kautz könyvének nemzetközi ismertetéséhez, illetve ilyen terjedelmű írás megjelentetése eleve jelzi, hogy rangos

műnek tartották. A kor nagynevű olvasói tehát nem rendezetlen véletlenek furcsa összjátéka folytán vették kezükbe a kötetet.

A recenzius nemcsak általánosságban jegyzi meg, hogy nem találkozott „teljesebb, hitelesebb, pártatlanabb tárgyalással”, hanem a kor néhány alaplátmúvével összevetve alakítja ki ítéletét, s a művet részenként, korszakokonként is áttekinti. Két olyan érdekes kritikai kérdést is felvet, melyek az elmélettörténet írás dilemmái és témái között visszatérően napirendre kerülnek ma is, melyekre a tanulmány következő részében térünk vissza kicsit részletesebben.

Véleménye összefoglalásaként azt írja: „Összességében Kautz úr műve kitűnő könyv, mivel megtaláljuk benne azt, amit a politikai gazdaságtan történetében keresünk, minden iskola és fontosnak tartott író véleményének lényegre törő, de komplett összefoglalását, pártatlan elemzést, ahol a szerző inkább beszélni hagyja az írókat, mintsem, hogy ő maga beszéljen, megtaláljuk az irodalmi hivatkozásokat és a kívánt bibliográfiát. Hozzá kell tenni, hogy a szerző olyan tulajdonsággal rendelkezik, amelyet ritkán találunk a német irodalmi hagyományban: a tárgy súlyossága ellenére a világos, gördülékeny stílus a művet vonzóvá és könnyen olvashatóvá teszi.”

A könyv megjelenése idején kétségbevonhatatlanul a nemzetközi élvonal elsőrangú műve volt. Az idő haladásával, új művek születésével, s újabb koncepcionális elvárások artikulálásával a közvetlen használhatóság és az elsődlegesen értékének tulajdonított vonások módosultak.

Heller Farkas, a két világháború közötti magyar közgazdaságtan nagytekintélyű közgazdásza, aki maga is jelentős elmélettörténet-író, így jellemzi „Közgazdasági Lexikoná”-ban 1937-ben Kautz e művét: „Átfogó tudásával a közgazd.-i tudomány történetét oly színvonalon írta meg, hogy a múlt század közepén megjelent könyvét ma is forrásmunkául használják az egész világirodalomban. E könyve német nyelven jelent meg, minthogy Magyarországon abban az időben ily munkának nem lett volna olvasóközössége. Oly alapos és mélyenjáró áttekintése ez a világ közgaz.-i irodalma fejlődésének, amilyennek talán csak a négy évtizeddel utána megjelent Gide-Rist-féle közgazd.-i történetet tekinthetjük, de azzal a különbséggel, hogy K. a világirodalomnak sokkal részletesebb ismeretével rendelkezik mint az utóbb említett munka szerzői.”

Ez a vélemény több megfontolásból is ide kívánczozik Egyfelől azért, mert elégséges történelmi rálátás tudatában született, de azért is, mivel mintegy öt évtizedig nem jelent meg más értékelés a műről a magyar irodalomban. Szakmailag ugyanakkor elgondolkodtató módon emel ki értékes referenciaként egy olyan művet, amit nem említ etalonként Schumpeter, a legizgalmasabb, az intellektuálisan legvarázslatosabb monumentális elmélettörténet írója egy korábbi művében.

A Gide-Rist könyv 1909-ben jelent meg franciául, alig valamivel Schumpeter korai írása előtt, tehát az utóbbi értékelése akár e mű ismerete nélkül is születhetett. Továbbá, ez a körülmény Kautz művéhez való viszonyát voltaképpen nem is érinti. Ugyanakkor azzal, hogy Heller Kautz művének megjelenése után négy évtizedig nem lát az irodalomban komoly konkurens elmélettörténetet, jelzi, hogy más típusú történetírói attitűdöket értékelt nagyra mint Schumpeter, aki bibliográfiai előszavában világos preferenciákat juttat kifejezésre rangsorolásában. Ebben a kautzi mű inkább korai, átfogó jellegével, mintsem tudományos értékeivel, mélységével kerül említésre. Kifejti, hogy a politikai gazdaságtan történetének írásával kapcsolatos érdeklődés a klasszikus rendszer létrejötte előtt még nem alakult ki, s hogy a korai XIX. századi században „főleg a német tudósok foglalkoztak behatóan evvel a munkával”. Ezután jellemzi az irodalomban nyilvántartott főbb műveket: „McCulloch „Literature of Political Economy” című munkája (1845) voltaképpen egy tömör katalógus rövid leírásokkal, s mint ilyen értékelhető. Blanqui könyve, a „Histoire de l'économie politique en Europe” (1838) nagyon sikeres mű volt; ez az első kísérlet, hogy tudományunk hiteles története létrejöjjön, bár elég felületesen. Kautz könyve a „Die geschichtliche

Entwicklung der National-Oekonomik und ihrer Literatur” (1860) hasonló kaliberű, de tanára Roscher tantörténeti főműve, az 1874-ben megjelent „Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland” messze fölülmúlja. Az utóbbi a lehető leglelkiismeretesebb kutatás eredményeként jött létre és hosszú időre meghatározta az elmélettörténet írás standardjait. (...) Ugyanez igaz a szerző „Zur Geschichte der englischen Volkswirtschaftslehre (1851)” művére is. Mindazonáltal a prezentáció szellemességében és az eszmék mesteri leírásában Dühring „Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus” című, 1871-es műve messze felülmúlja Roscher munkáját.” Schumpeter szerint Dühring munkája az igazi mérföldkő a tudományos közgazdasági teóriatörténet-írásban.

Dühring említése azért jó végszó a további gondolatfűzésben, mivel Kautz munkájáról ő is véleményt nyilvánított. A második világháború utáni közgazdasági-elméleti közéletben felnőtt közgazdászok számára ennek az a pikantériája, hogy az akkor pellengéren álló Dühring vélekedése szöges ellentétben állt *Marxéval*, aki néhány mondat erejéig szintén megnyilvánult. Dühring „lapossága és ítélethiánya” miatt róttá meg a „mi Kautzunk”-at, mire Marx, aki Kautz munkáját becsülte, lendületesen reagált a „Szélgjegyzetek Dühring Kritische Geschichte der Nationalökonomie”-jához” című írása végén, s a német diákoknak tanulmányozásra érdemes műként ajánlotta Kautz elmélettörténetét.

A lendületes vitatónus felbukkanása okán nem kerülhető meg magának, Kautzknak az elemzési stílusa sem. Schumpeter, Ott és Dühring észrevételei egyaránt jeleznek egy fontos és tartós kautzi magatartást, ami egyáltalán nem krónikus véleményhiányból fakad. Mindig ügyelt arra, hogy elméleti munkáiban magát az eredeti teóriát *bemutassa*, s ne elsősorban saját nézeteit tárja olvasói elé. A „bírálatos észrevételek” csokorba gyűjtése is többnyire az irodalmi viták, ütköző koncepciók rendszerezése, teljességre törekvő bemutatása volt, s csak ritkán jelezte *közvetlenül* egyéni azonosulását vagy ellenszenvét. A vitatott eszmék és szituációk sokoldalú tárgyalása, a rendszerezés azonban komoly analitikus elmélyülést feltételezett. Későbbi munkáiban szinte tökélyre fejlesztette a pro és kontra érvek rendszerének párhuzamos felépítését és ütköztetését. Rendkívüli olvasottságából is következik, hogy az „új”, az „eredeti”, a „soha le nem írt” nála másként jelentkezett, mint a saját rendszerépítésre fókuszáló gondolkodóknál. A nagy olvasottság nála más gondolkodók tiszteletét és nem saját eszméinek előtérbe állítását hívta elő. Szépen jellemzi eszmetörténet-író magatartásának e szimpatikus és ritka vonását Földes: „Óriási nagy olvasottsága daczára és bár a tudomány történetének ismertetése mintegy életcéljait képezi, szerényen elhárítja magától azt a feltevést, mintha ítélőszéket akarna tartani a nagy alkotók fölött, melyeknek bírálata feltételeznél, hogy a bíráló a bírálat tárgyával szellemi nagyságban versenyezessen.” (Földes, 1911. 182. o.) Ez a vonás már Ott-nak is feltűnt, mikor értékítéleteit „pártatlannak” és „jóindulatúnak” minősíti. Magatartása azonban nem a naív ember mérlegelés nélküli visszahúzódnása. „Méltányosságát igazolja Kniestől kölcsönzött kijelentése, hogy a kiváló szellemi harcosokat nem lehet dícséret nélkül gáncsolni, sem gáncs nélkül dícsérni.” – zárja előző gondolatát Földes. Maga Kautz így vall közelítésmódjáról az *Elmélettörténet* előszavában: „Az ábrázolás *szelleme* és *jellege* tekintetében szintén nem kell különösen utalnom arra, hogy a szigorúan tudományos felfogás és kifejtés során mindenütt a lehető *legobjektívebb* tárgyalásra törekedtem és az egyes teljesítmények megítélésekor, sem a népek, sem a rendszerek, sem az egyes személyek iránt semmilyen doktriner előítélet, ellenszenv vagy rokonszenv nem vezetett, hanem szigorúan és lelkiismeretesen csak a komoly tanulmányaimból merített meggyőződés és az *igazság* kimondását tekintetem kötelességemnek. Ha egyébként egyes tanok vagy teljesítmények felfogásában tévedtem volna (és lehet-e ez másként az ilyen roppant tömeg feldolgozásakor) akkor elnézést és helyesbítést kérek, amit nagy köszönettel fogadok majd el.”

Dühring szándéka ellenére nagy szívességet tett a „pesti professzornak”. Történelmi fintorként, Marx azon megjegyzése, melyben a (német) diákságnak olvasásra ajánlotta

Kautzot, szinte kiadói menlevélként szolgált száz évvel később Magyarországon, s adott olvasásra érdemes anyagot a (magyar) diákságnak – (is). Amikor a magyar közgazdasági gondolkodás történetében teljesen tájékozatlan háború utáni közgazdász generációk kézbe kapták váratlanul az egyetlen létező szisztematikus feldolgozást, Kautz 1868-as „A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon” című művét, akkor értékelési bázisként a Magyar Életrajzi Lexikon Kautz-szócikkét (24 sor) és a Dühring–Marx történetet (16 sor) találták okulásul a vonatkozó szövszerű idézettel együtt.

A könyv kiadása segítette a magyar eszmetörténet kutatás intenzívebb beindulását és az eszmetörténet-író Kautz fokozatos hazai rehabilitációját. Míg szakmai-tudományos értelemben munkássága, magyar eszmetörténet-írói tevékenysége elemzésre, kellő befogadásra talált,³ addig egyetemes teóriatörténeti művének hazai felfedezése és befogadása még várat magára. Mindezen felül azt is szükséges elérni, hogy a nemzetközi szakirodalom ne csak önszántából, saját fogyatkozó információi és késztetései nyomán írja le Kautz nevét.

Knies a századfordulón még szorgalmazta az *Elmélettörténet* újrakiadását. A századvégi *Encyklopédia Britannica* az Ingram-fogalmazta szócikkben azt írja műről: „Nagy értékű könyv, mely széles filozófiai látkört és terjedelmes vizsgálódások eredményeit tanúsítja”. A *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* kiadásai az 1920-as, 30-as években még külön Kautz-szócikket tartalmaznak. A korai *Palgrave*ok forrásműként használják (pl. List szócikkénél). A *The Economic Journal* 1909-ben, halálakor nekrológot közöl róla, ami kevés közgazdásznak jut tiszteletként.

Mi a helyzet jelenleg? Zavaró – bár léte miatt némileg megnyugtató is – ahogy az egyik legfrissebb hivatkozás a mű számára legméltóbb helyen, Schumpeter monumentális elmélettörténetének 1997-es kiadásához írt bevezető tanulmányban megfogalmazódik. Perlman a kor híres elmélettörténeteit számba véve említi alapműként Kautz munkáját McCulloch, Blanqui, Roscher könyvei mellett. Ugyanakkor Kautz e művét az elmélettörténet írás német vonulatának részeként kezeli, – azt is tudva, hogy Kautz Roscher tanítványa volt, de nem említve, vagy nem tudva, hogy Kautz magyar szerző.

A külön szócikkek mára már eltűnnek, Kautz a Gossen-szócikkek (pl. Palgrave, 1984) és tanulmányok (pl. Niehans, 1990) lakójává válik. Már a tantörténetírás szócikkei is kezdik felejteni, kivéve a részletesebb bibliográfiai felsorolásokat. Különösebb elemzés nélkül azért megkérdendő: miért emlékezzen a külföld, mikor itthon, magyar tudósok lexikonában Kautzot nem találtuk a XIX. századi közgazdászok között? Az idő logikája természetes átrendeződést hajt végre a megőrzésre méltó művekben és emberekben; az e századi, a kommunikációt trónra emelő nézetek alapján azért mégis kívánatos lenne elgondolkodni azon, hogy a *The Economic Journal* nekrológiát valaha persze magyar szerző, Láng Lajos írta – még ha a közlést nem is ő, hanem a kiadó döntötte el, s főként: hogy Kautz maga érdemelte ki működésével e szakmai megtiszteltetést.

³ A Közgazdasági Egyetemen a 1990-es évek elején Mihalik István tanszékközi kutatócsoportja foglalkozott programszerűen magyar témájú, ezen belül Kautz kutatással (Orosz R.). 1995. után a BKE Elmélettörténet tanszékének egyik fő kutatási profiljává vált a magyar témájú kutatás. Az eredmények közzétételének főbb állomásai: (i.) 1998: a BKE Elmélettörténet tanszékének „Magyar és kelet-európai eszmetörténet” szekciója a BKE 50. éves jubileumi tudományos ülészaka alkalmából (Bekker, Madarász), (ii.) 2002: a „Gazdaságtudományi olvasmányok” sorozat keretében a második kötet, „A magyar közgazdasági gondolkodás (a kezdetektől a II. világháborúig)” című könyv megjelentetése. E kötet a tanszék és külső munkatársai közreműködésével nem csupán Kautz-értékelést (Bekker, Harmat, Hild) és Kautz-szövegeket közöl, hanem megkísérelte kautzi szellemben tovább folytatni a magyar eszmetörténet szisztematikus feldolgozását.

Navratil Ákos
(1875–1952)

Navratil helye a magyar közgazdasági gondolkodásban

Navratil közgazdaságtana beleilleszkedik a leginkább középutas magatartással jellemezhető magyar tradícióba, melyet különféle politikai és elméleti megfontolásból Széchenyi István és Kautz Gyula alakított ki. Széchenyi erre építette reformkoncepcióját, ezt a mintát követte és formálta át jól követhető elméleti hagyománnyá Kautz. A józan középút elvét Kautz „egyeztetési (relativitási) módszerként” kezelte, és amikor a klasszikus és a történeti iskola közötti ellentét kibékíthetőségét hangoztatta, megoldást próbált adni a marginalista forradalmat megelőző időszak elméleti válságára. Ugyanakkor ez tette lehetővé azt is, hogy az állami szerepvállalás bizonyos formáit hangsúlyozó gazdaságpolitikai állásfoglalásai többnyire összhangban maradhettek a polgári szabadelvűségről és a liberalizmus eszméiről képviselt felfogásával. Mindezzel Kautz a kor nemzetközi színvonalára emelte a magyar közgazdaságtant. Az irányadó közgazdászok sorában őt Földes Béla követte, aki a 19. század utolsó évtizedeiben tulajdonképpen szembefordult a laissez faire-re alapozott gazdaságpolitikai felfogással és az akkor kialakuló neoklasszikus irányzattal, ennek következtében gazdaságpolitikai és elméleti kérdésekben is sokkal közelebb került a német történeti iskola közelítésmódjához. Ennek ellenére nem tagadta, inkább méltatta a klasszikus iskola bizonyos tanait, sőt tanítványai körében megőrizte a klasszikus közgazdászok iránt nálunk kialakult tiszteletet. Navratil, aki először Földesnél tanult közgazdaságtant, sajátosan viszi át ezt a klasszikus tradícióhoz kötődő magyar hagyományt a 20. századba. Amellett, hogy a magyar tradíciónak megfelelően egyik közgazdasági irányzatot sem követi kritikátlanul, ugyanolyan távolságot tart az akkor már főáramú neoklasszikus közgazdaságtantól, és főleg az osztrák iskolától, mint az állami beavatkozás irányába egyre jobban elmozduló korabeli német közgazdaságtantól. Kortársai közgazdasági rendszereit inkább bírálja, nem a korabeli irányzatokat elválasztó ellentétek kibékítésén vagy egyensúlyban tartásán fáradozik, mint elődei, középutas magatartásának forrásai egészen mások. Navratil is közvetíteni próbál, de a Kautz által képviselt elméleti középutasságot lényeges hangsúlyeltolódással képviseli. Tudatosan a régi és az új elméleti magyarázatok közötti folytonosságot kutatja, amikor az új elméletek értékelésének mércéjévé a régi angol klasszikus közgazdaságtant teszi. „Határozottan konzervatív gondolkozó a szó legnemesebb értelmében, ki nem az eddigi alkotások lerombolásában, minden áron új elgondolásokkal való helyettesítésében látja a tudomány fejlesztésének feladatát.” Hellernek e pozitív kicsengésű értékelése Navratil tudományos célkitűzéseiről nem kerüli meg a kortárs tudomány minősítését sem. Jelen kötet tanulmányai választ adnak arra, hogy milyen értékek és motivációk mentén alakította ki Navratil a közgazdaságtudomány továbbfejlesztésének a magyar tradícióhoz kötődő és sajátosan átformált módját, és rávilágítanak arra is, hogy milyen relevanciával ruházta fel a klasszikus iskola tanait a 20. század első felében.

Navratil egész élete során következetesen képviselt, önállóan kierielt elméleti rendszere azonban nem sorolható a klasszikus iskola kései változatai közé. Konzervativizmusa sem párosult egyfajta múltba meneküléssel, soha nem szakadt el kora aktuális közgazdasági problémáitól. Közgazdasági rendszerét a 20. század során formálódó egyéb elméleti rendszerek és különösképpen a német közgazdaságtan alternatívájaként kívánta kifejteni. Talán nem tévedünk, ha úgy véljük, hogy éppen a magyar tradícióban jelenlévő erőteljes német hatás miatt, őt elsősorban és főként az utóbbi dolog foglalkoztatta, nevezetesen, hogy másképpen strukturált és elméletileg megalapozott magyarázatot adjon mindarra a gazdasági és társadalmi problémakörre, amelyet a német iskola a maga szélesebb értelmezésében tárgyalni tudott. Közgazdaságtana tárgykörét ezért Navratil sem korlátozta a

szűken értelmezett és elvont gazdasági problémákra, rendszerében a gazdasági élet tágabb értelemben vett jelenségei, az erkölcsi, jogi, szociálpolitikai és a technikai természetű vonatkozások is helyet kaptak. Alapvető rendszeralkotó elvét a gazdasági jelenségek és a jogi intézmények összefüggéseinek figyelembevételével alakította ki, megkülönböztetve egymástól az elemi és a másodlagos vagy összetett gazdasági jelenségeket. Az elemi jelenségek szerinte a magántulajdoni rendtől függetlenek és általános törvényszerűségek uralma alatt állnak, ezzel szemben a másodlagos vagy összetett gazdasági jelenségeket a magántulajdoni rend hozza létre, emiatt ezek emberi akarattal át is alakíthatóak, vagyis törvényszerűségeik történelmileg meghatározottak és relatív érvényességűek. Erre a megkülönböztetésre támaszkodva kezelte az ismételten fellángoló módszertani viták alapvető problémafelvetéseit, ezen az alapon foglalt állást a kor oly fontos, az állami beavatkozást egyre sürgetőbben hangsúlyozó gazdaságpolitikai kérdéseiben is. Legfontosabb módszertani kiindulópontjának alap gondolatát egykori tanára, a német közgazdaságtan egyik meghatározó jelentőségű professzora, Adolf Wagner hatására dolgozta ki. A jog és a gazdaság összefüggéseire vonatkozó elvei bizonyos vonatkozásokban hasonlatosak a német társadalomjogi iskola képviselőinek megközelítéseihez, Navratil mégsem csatlakozott a jogi intézmények szerepét hangsúlyozó német iskolák egyikéhez sem. Míg az előbbieket a társadalom jogi berendezkedésétől való elvonatkoztatás vádját a hagyományos klasszikus-neoklasszikus megközelítésű elmélet egészére kiterjesztették, addig Navratil ezt a kritikát csak az elmélet azon részeire korlátozta, amely az ún. másodlagos vagy összetett jelenségekkel foglalkozik, így az elmélet bizonyos részeit illetően nem kellett szembefordulnia a klasszikus iskolával. Ennek elméleti lehetőségét egyébként még a klasszikus iskolán belül John Stuart Mill készítette elő, aki a 19. század közepén elméleti és gazdaságpolitikai magyarázatot épített arra a felismerésre, hogy a termeléssel szemben a vagyonomegoszlást emberi intézmények is alakítják, amiért ezek törvényszerűségei, általános illetve történelmileg változó természetük folytán, el is térnek egymástól.

Még ha Navratil tudatosan felvállalt közvetítőként is lépett fel, és különböző hagyományokból építkező, eklektikus rendszert is épített ki, mindemellett a jog és a közgazdaságtan összefüggéseinek egyik korai elemzői közé tartozik. Bár sajnálatos módon ezzel saját korában nemzetközi elismerést nem tudott kivívni magának, műveit azonban ebben az összefüggésben is érdemes tanulmányozni.

Navratil élete és munkássága

Navratil Ákos 1875. május 20-án, Pesten született. Apja Navratil Imre neves sebészprofesszor, elsőként foglalkozott Magyarországon agysebészettel, sokirányú orvostudományi tevékenységéért az 1890-es években „szalóki” előnévvel nemességet szerzett. Nővére Navratil Margit, később az elismert közgazdász és pénzügyi szakpolitikus, Hegedüs Lóránt felesége. Öccse Navratil Dezső, szintén sebészorvos és hírneves ornitológus. A családi háttér, az értelmiségi elit szerteágazó társadalmi kapcsolati rendszere, a legjobb iskolák, az egész életen át ápolt baráti kapcsolatok mind hozzátartoznak ahhoz az ideálisnak mondható külső környezethez, ami Navratilt tudományos pályáján segítette.

Navratil Ákos a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem jogi karán folytatott jogi és közgazdasági tanulmányokat, egy tanéven keresztül a Berliini Egyetemen is tanult. Budapesten 1899-ben, királyi gyűrü adományozása mellett, sub auspiciis Regis doktorrá avatták. Az államtudományi és jogi doktorátus megszerzését követően, 1902-ben közgazdaságtanból magántanári képesítést is szerzett. Első munkahelye 1899 és 1903 között a Kereskedelemügyi Minisztérium, ahol a belkereskedelmi osztály fogalmazójaként kezdi pályáját, később részt vesz több törvénytervezet előkészítésében is. Minisztériumi

megbízásból megszervezi a Társadalmi Múzeum létesítésének teendőit. Az intézmény 1901-ben Navratil vezetésével kezdi meg működését, a vezetői teendőket 1905-ig Navratil látja el.

Ha e száraz tények mögé nézünk, jól látható, hogy Navratil aktív életének első, az egyetemi évek kezdetétől az 1903-ig tartó szakasza lényegében a tudományos pályára készülődés jegyében zajlik, mégpedig igen kedvező körülmények között. E korszak jelentőségét az eszmei tájékozódáson túl, elsősorban abban látjuk, hogy a századforduló időszakában éppen átalakuló félben levő társadalomtudományi normák közül már fiatal kutatóként kiválasztotta azokat, amelyeket vállalhatónak és követendőnek tartott.

A budapesti egyetemen Navratilra tanárai közül különösen a német szociál-etikai iskola álláspontján álló Földes Béla és a liberális társadalomtudományi hagyományt ápoló, társadalomkritikai szemléletű jogbölcseletet oktató Pikler Gyula volt a legnagyobb hatással. Érdeklődéssel fordult a klasszikus iskola hagyományát ápoló közgazdász és statisztika professzor, Láng Lajos felé is, aki egyébként ekkor az 1894-ben alapított Magyar Közgazdasági Társaság első elnökeként is tevékenykedett. Navratil több éven át aktív résztvevője volt Földes szemináriumának, kezelte a szeminárium szakkönyvtárát, felsőbb éves korában alkalmanként helyettesítette is tanárát. Ez másik társadalomtudományi hagyománnyal ismerkedett meg Pikler szemináriumán, ahol a szociológia első magyarországi képviselőinek, az un. második reformnemzedéknek a magyar társadalomtudományi gondolkodás megújítását szolgáló elképzeléseivel is találkozott. Ebben a szakmai közösségben kötött személyes barátságot Jászi Oszkárral, itt hallott először Somló Bódogról, aki Pikler elveihez hasonlóan, az evolucionista társadalomtudományi gondolkodásra alapozta társadalomkritikáját. Ennek a találkozásnak hatására, Navratil megalakulásakor, 1901-ben belépett a Társadalomtudományi Társaságba. Néhány év múlva, azokkal együtt, akik a szocializmus eszméivel nem kívántak azonosulni, megszüntette tagságát. A Társadalomtudományi Társaság eredeti célkitűzéseit azonban a későbbiekben sem tagadta meg, és fenntartotta itt kialakult személyes kapcsolatait is. Láng Lajoshoz fűződő kapcsolatának köszönhetően Navratil már 1896-ban belépett a néhány éve működő Magyar Közgazdasági Társaságba is. Ez az intézmény kezdeményezte a századfordulón a három kötetes Közgazdasági Lexikon (1898, 1900, 1901.) megjelenését, amihez néhány szócikk és tanulmány megírásával a fiatal Navratil is hozzájárult.

A német társadalomtudománnyal való közvetlen találkozás, a Berlinben töltött 1895/96-os tanév, több szempontból is meghatározza Navratil későbbi tudományos pályáját. Berlinben az újabb német történeti iskola vezetőjének, Gustav von Schmollernek az előadásait is hallgatta, mégis inkább Schmoller riválisának, Adolf H. G. Wagnernek a hatása alá került, tagja volt Wagner híres közgazdasági szemináriumának. Wagner, az un. katedra-szocialisták egyik vezető alakjaként lényegében elfogadta a történeti iskola célkitűzéseit, de Navratil szimpátiáját leginkább az ragadta meg, hogy Schmollertől eltérően Wagner a közgazdaságtan elméleti megközelítésének fontosságát is hangsúlyozta. Navratil szociológia iránti érdeklődését tükrözi, hogy beiratkozott a neves szociológus és filozófus, Georg Simmel speciális kollégiumára is. Navratil számára ez a tanév az intenzív tanulás és befogadás mellett az első önálló kutatómunka, az első publikációk megírásának az időszaka is. A berlini királyi könyvtár gazdag anyagát tanulmányozva írja meg a budapesti egyetem jogi kara által kitűzött pályázatra, Smith-ről szóló dolgozatát. A Földes által elbírált, díjnyertes pályamű alapján jelenik meg saját költségen, két évvel később első könyve, Smith Ádám rendszere és ennek bölcseleti alapja címmel. A berlini kutatások másik eredménye a szociológia módszerét tárgyaló dolgozat, amit eredetileg azzal a céllal készített, hogy visszatérve, bemutatja Pikler szemináriumán. Bár Navratil tanulmányára Pikler kritikusan reagált, a Közgazdasági Szemle még abban az évben lekötölte a fiatal szerző első publikációját.

A hamarosan megjelenő Az értékről szóló kétrészes cikkben már körvonalazódnak azok az alapelvek, amelyekre támaszkodva Navratil majd elkezd felépíteni közgazdasági

rendszerét. A legjobb munkái közé sorolt cikkével megpróbál belépni a német tudományos világba is, de a neves német szakfolyóiratban való közléshez szükséges ajánló sorokat Földestől nem sikerül megkapnia. A németre már lefordított tanulmányt egyik későbbi bécsi útján Navratil személyesen viszi el az osztrák iskola alapítójához, Carl Mengerhez, aki megtisztelő elismeréssel bíztatja a közgazdaságtan elméleti problémáinak további kutatására, megjegyezve azt, hogy feltételezése szerint ő is arra az álláspontra fog majd helyezkedni, hogy a közgazdaságtan egyetlen helyes kiindulópontja a határhaszonelmélet. Navratil tudományos pályája azonban másképpen alakult, éppúgy mint akkor, a határhaszoniskolával a későbbikben sem azonosult.

A pályakezdés éveiben érdeklődésének középpontjában állt az állami beavatkozás egyik fontos területe, a társadalom- és szociálpolitika is. Ez részben tanárai, főleg Földes és Wagner hatásával magyarázható, másrészt összefügg azzal a társadalomkritikai szemlélettel is, melyet a szociológia révén ismert meg. A Közgazdasági Lexikonban az állami beavatkozásról szóló hosszú szócikke is a téma korabeli irodalmában való alapos tájékozottságát mutatja. A szociális kérdést tárgyalja doktori értekezése is, amely külön kiemeli a munkásság jólétéről való gondoskodás társadalmi felelősségét. Abban a szerencsés helyzetben végzi minisztériumi munkáját is, hogy teendői nagy részben az állami szerepvállalással kapcsolatos elvei gyakorlati realizációjának tekinthetők. A külföldi kiküldetései során szerzett tapasztalatok nemcsak gyakorlati teendői elvégzését segítik, hanem megerősítik a szociálpolitikai célokat szolgáló állami beavatkozás fontosságáról képviselt elveit is. Ennek szellemében a Társadalmi Múzeumot is lényegében szociálpolitikai kutatóintézetként kívánja megszervezni és működtetni, amelyhez a megalakulásakor egyébként egy ipar-egészségügyi állandó kiállítás is tartozott. Ezt a meggyőződését tükrözik a munkásbiztosításról, a kötelező balesetbiztosításról, és a szövetkezetekről szóló törvénytervezetek előkészítéséhez írt kisebb-nagyobb tanulmányai is. Bár gazdaságpolitikai felfogása a későbbi években is megőrzi a szociálpolitikai célok fontosságáról vallott elveket, már az első világháború időszakában szerzett tapasztalatok is egyre kételkedőbbé teszik az állami szerepvállalás szükségességét illetően.

A gazdasági élet elemi jelenségei című, 1901-ben kiadott könyvet Navratil a továbblépés, a magántanári képesítés megszerzése céljából írta. A műben egyrészt összegzi a társadalomtudományi gondolkodásról képviselt, korábbi publikációiban már kifejtett általános módszertani elveit, másrészt a gazdasági élet egyes részproblémáit itt tárgyalja először egy újonnan felvázolt gondolati rendszer szellemében. A magántanári képesítés megszerzését követően, alaposan felkészült társadalomtudósként, és új utat kereső közgazdászként kezdi meg sikeres tanári és akadémiai pályafutását.

Navratil Ákos 1903-ban nyilvános rendes jogakadémiai tanári kinevezést kap a Kassai Jogakadémián, ahol két éven keresztül a közgazdaságtan, a pénzügytan és a magyar pénzügyi jog tanszékvezetőjeként oktat, egykori budapesti tanára, Ráth Zoltán utódként. 1905-ben a Kolozsvári Egyetem jogi karára, Pisztory Mór helyére kerül, ahol először a közgazdaságtan és a pénzügytan nyilvános rendkívüli tanáraként, majd 1909 és 1918 között nyilvános rendes tanáraként folytatja pályáját. 1918-ban visszatér régi egyetemére, a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem (később Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem) jogi karára, ahol Földes Béla tanszékét és szemináriumát megörökölve, három évtizeden keresztül a közgazdaságtan és a pénzügytan nyilvános rendes tanáraként oktat, az 1928/29-es és 1939/40-es tanévben a jogi kar dékánja, 1941/42-ben pedig az egyetem rektora. Tudományos teljesítménye elismeréseként 1927-ben az Akadémia levelező tagjává, 1939-ben rendes tagjává választották.

Aktív életének második, a tanári pályán eltöltött hosszú korszaka a 20. század első felének viharos és sokszor mindent felforgató történelmi eseményeivel a háttérben zajlik, és sok pályatársához hasonlóan, Navratilnál sem csak a tudósprofesszorok szokásos teendőiről,

hanem többek között társadalmi felelősségvállalásról, az aktuálisan uralkodó ideológiai-politikai áramlatokkal való szembenézésről is tanúskodik.

A kassai jogakadémiai kinevezés még nem szakítja el teljesen Navratilt korábbi teendőitől. Ideje egy részét Budapesten tölti, továbbra is ellátja a Társadalmi Múzeum vezetői teendőit, néhány szociálpolitikáról szóló publikációja korábbi munkájához kapcsolódik. Budapesten írja meg két, Földes Béla munkásságához kapcsoló tanulmányát is. A Gazdaság és erkölcs című írása 1904-ben az egykori tanára társadalomerkölcsi problémákat tárgyaló akadémiai székfoglalójára reflektál, amelyben az etikai iskolát képviselő Földes, valamint Smith és követőinek álláspontját ütközteti egymással. A gazdasági élet és a jogi rend című hosszabb tanulmányt Földes köszöntésére írta, abba az emlékkönyvbe, melyet volt tanítványai, szemináriumának 25 éves fennállása alkalmából egykori tanáruknak 1905-ben készítettek. Navratil mindkét írása, de különösképpen az utóbbi, az önálló közgazdasági rendszerépítés irányába mutat, a már korábban is alkalmazott szemléleti módot követi. A gazdasági élet és a jogi rend című tanulmány szemléletformáló erejében bízva, Navratil újabb kísérletet tesz a német tudományos világba való bekerüléshez. A budapesti Zeitschrift für ungarisches Öffentliches und Privatrecht című kiadványban német nyelven is kiadott tanulmányát több német szakfolyóirathoz is eljuttatja, de csak egy közöl róla recenziót, és Navratil azt sem tartja tárgyszerűnek. Oktatói munkáját is a folytonosság jegyében kezdi, amennyiben jogakadémiai tárgyait az egykori tanárainál látott minta szerint oktatja, közgazdasági előadásait a Földesnél használt „társadalmi” gazdaságtan szellemében építi fel, Földes fogalmi készletét használva írja meg első tananyagait is. Pénzügytant pedig a korabeli német szociálpolitikai irányzat eredményeire támaszkodva tanít.

A hosszú kolozsvári évek viszont egészen kiszakítják korábbi, szaktudományos elmélyülésre ösztönző környezetéből, budapesti szakmai kapcsolatai megőrzéséért különösebb erőfeszítéseket ő maga sem tesz. Új kollégái közül személyes kapcsolatot is csak kevesekkel alakít ki. Közöttük van elsőként Somló Bódog, akinek érdemeiről már Pikler szemináriumán értesült. Kolozsvári tartózkodása alatt szűkebb körébe tartozott még Jászi Oszkár, Pauler Ákos, Kenéz Béla és a matematikus Fejér Lipót. Amikor közülük többen később a budapesti egyetemre kerülnek, személyes kapcsolataik akkor is fennmaradnak. A kolozsvári évek alatt egy-egy rövidebb külföldi útja során Navratil ellátogatott néhány osztrák és német egyetemre, ahol többek között személyesen találkozott Wieserrel, Böhm-Bawerkkal és egykori tanárával, Wagnerral is. Kutatói elszigeteltsége ettől függetlenül megmaradt, lényegében nem is folytatja tovább addigi intenzív és határozott irányba mutató kutatói tevékenységét. Tanári pályán való előmenetele viszont sikeresen alakult az új egyetemi környezetben is. Mindent megtett az oktatás színvonalának emeléséért, budapesti mintára szemináriumot hirdetett, tehetséges tanítványokat gyűjtött maga köré és új tananyagokat is ír. Kolozsváron készült írásművei közül kiemelkedik az 1908-ban kiadott, A társadalmi gazdaságtan és a közháztartás vázlata című tankönyv. A népszerű könyvet nemcsak kolozsvári diákok használták, felépítése minden tekintetben, még a tipográfiában is, maximálisan szem előtt tartotta a hallgatói igényeket. A tananyag struktúrája még mindig Földes rendszerét követte és annak terminológiáját használta, de tartalmazott egy rövid tantörténeti részt, belefoglalva még a szocializmus történetét is.

Az intenzívebb tudományos kutatómunkához Navratil szinte egy teljes évtizednyi szünet után, az első világháború hatására tért csak vissza, amikor az érdeklődés középpontjában a háborús gazdaságpolitika és az állam gazdasági szerepéről kialakult, évszázados tapasztalatra támaszkodó koncepció állt, miközben a közgazdaságtan egész területét is bizonytalanság és zavarodottság jellemezte. Navratil ekkor kritikusan szemléli az állami beavatkozással kapcsolatos különféle illúziókat, és tárgyilagosan figyelmeztet az állami szerepvállalás szükségszerű gazdasági és politikai konzekvenciáira. Mindez nemcsak korábban képviselt elvei és szociálpolitikai elkötelezettsége miatt érdemel figyelmet, hanem

főleg azért, mert a német befolyás alatt álló országok közgazdaságtanában, különösképpen az univerzalizmust megalapító Othmar Spann nyomán, az állam szerepére vonatkozó elvek éppen ekkor nyertek újabb, a történeti iskola érveitől eltérő szemléletű elméleti alátámasztást. A háború utáni pénzügyi helyzet stabilizálását tárgyalja A Valutánk helyreállítása című könyve, amit az átmenetgazdasági miniszterre kinevezett Földes kérésére írt meg. Az Új szempontok a közgazdaságtanban című, 1917-es cikke a háborús évek gazdaságelméleti dilemmáiból keresi a kivezető utat. Általános tudományelméleti és elmélettörténeti magyarázatokkal érvel a klasszikus tanítások „régiságai” mellett, hogy ezen az alapon megkérdőjelezze a háborús gazdaságpolitika nyomán létrejött új elméleteket. Ekkor formálódik Navratil „nemes konzervativizmusa” normatív erejű elméleti magatartássá, amely végigkíséri majd egész későbbi pályáját. Ennek fényében nem is csodálkozhatunk azon, hogy Navratil miért nem fordul nagyobb nyitottsággal a „high theory” éveinek elméleti újításai felé, és miért nem kelti fel érdeklődését sem a laissez-faire-t megőrizni képes neoklasszikus elmélet átalakulása, sem az ettől gazdaságpolitikailag és elméletileg is eltávolodó keynesi forradalom. Amikor az első világháború utolsó évében a Budapestre való visszatérés reális lehetőséggé válik Navratil számára, ennek szellemében folytatja éveken át félbehagyott kutatói programját.

A Budapesti Tudományegyetemen, a tudóstanári pálya csúcsára érve, a változó történelmi és politikai környezettől teljesen függetlenedni nem tudó egyetemi környezetben Navratil végig stabil elvi magatartást képviselve tevékenykedik, és hamarosan a két világháború közötti időszak egyik legnagyobb tekintélyű és elismert elméleti közgazdásza lesz. Szűkebb egyetemi szakmai közösségén belül meglehetősen otthonosan mozog, kollégái között a kezdeti időszakban ott vannak még jól ismert egykori tanárai, oda kerül egy-egy kedvelt kolozsvári kollégája és kolozsvári szemináriumi tanítványa, majd később budapesti szemináriuma legjobb hallgatóinak némelyike is. Szakterületén legfőbb riválisa saját egyetemén a szintén közgazdaságtant oktató Balás Károly. Elméletalkotó tudósként legnagyobb tekintélyű ellenfele Heller Farkas, aki az osztrák iskola hazai képviselője, és a közgazdasági felsőoktatás másik magyarországi fellegrájának, a Műegyetemnek professzora. Navratil tanári pályán elért érdemei közül a legfontosabb egy olyan tanítványi kör kialakítása, amelynek tagjai közül néhányan világszerte elismert tudományos eredményeket értek el, és bekerültek a közgazdaságtan nemzetközi élvonalába. Tudományos pályán való elindulásukat, és alapvető tudományos szemléletük formálását Navratil főleg a szemináriuma keretében végzett kutatómunkájukat irányítva tudta befolyásolni. Legtehetségesebb diákjai közé tartozik Balogh Tamás, Káldor Miklós, Rostás László és Nötel Rudolf, akik külföldre távozva folytatják tudományos pályafutásukat, az itthon maradó kiemelkedő tanítványok között van többek között Judik József és Varga István. A hatékony szemináriumi kutatómunka egyik nélkülözhetetlen feltételéről, a széleskörű szakirodalmi tájékozottságot biztosító könyvtárnak a bővítéséről is maga Navratil gondoskodott, miután átvette a Földes által gyűjtött gazdag szemináriumi könyvtárat. Hogy hallgatói az akkoriban ugyancsak szűkös egyetemi forrásokból finanszírozhatatlan szakkönyvekhez is hozzájussanak, rendelkezésükre bocsátja hosszú évek alatt összegyűjtött, és állandóan gyarapított gazdag magánkönyvtárának a köteteit is, amelyek között szép számmal található muzeális értékű, igazi könyvritkaságok is. Tanári pályafutása során Navratil Ákos Budapesten éppúgy, mint kolozsvári évei alatt a jogi és államtudományi oktatás reformját érintő kérdésekben kifejtett állásfoglalásaival is formálta az egyetemi oktatást.

Az első világháború után írt tudományos publikációi tulajdonképpen egységes szemléletet tükröznek. Számos cikke és egyéb írása tárgyalja a közgazdaságtan legáltalánosabb módszertani kérdéseit. Állásfoglalásait sok helyütt elmélyült és részletekbe menő elmélettörténeti ismereteire támaszkodva alakítja ki. Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban című, 1928-ban megjelent akadémiai székfoglaló előadása is ilyen

megközelítésben tárgyalja a közgazdaságtan fejlődéséről képviselt álláspontját. Tudományos életművének legjelentősebb eredménye, az önálló rendszerezésben felépített, kétkötetes Közgazdaságtan című műve azonban viszonylag sokára készül el. Ennek 1933-ban kiadott I. kötetét az Akadémia 1934-ben Chorin-díjjal jutalmazta, a népszerű könyv második kiadása 1936-ban, harmadik kiadása 1944-ben, a mű II. kötete 1939-ben jelent meg. A teljesen új struktúrájú könyv a korábbi tankönyve által elért oktatási célkitűzéseken túl az elmélyült kutatást is segíteni kívánta azzal, hogy minden téma tárgyalását követően rendszerezett módon közölte az odartartozó legfontosabb nemzetközi és magyar irodalmi forrásokat, amelyekhez helyenként további tájékoztató jellegű megjegyzéseket vagy értékelő véleményt is fűzött. Az 1930-as években írt egyéb műveiben is a tudomány régi, hagyományos értékeire támaszkodott, és támadta az aktuális hatalmi és politikai igényekhez gyakran igazodó új közgazdasági megközelítéseket, amelyek különösen a német közgazdaságtan hatásaként terjedtek el nálunk is. Amikor a nagy világgazdasági válság idején egyre többen az állami beavatkozás szükségességét sürgették, a várható konzekvenciái miatt Navratil Ákos éppen ellenkezőleg foglal állást.

A tudománya iránt elkötelezett és szakmájában megbecsült Navratil több tudományos társaság illetve ahhoz kapcsolódó testület tagjaként is tevékenykedett. A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmányának 1920-tól volt a tagja, az 1928-ban megalakult Magyar Gazdaságkutató Intézet alapító tagjai közé tartozott, részt vett az Intézet kiadványainak szerkesztő-bizottságában és több cikluson keresztül az Intézet Elnöki tanácsában is, 1929 óta tagja volt a Magyar Jogászegylet pénzügyi-jogi szakosztályának. Egyetemi tanárként választották az Országos Ipartanács, az Országos Felsőoktatási Tanács, a Hites Könyvvizsgálói Vizsgabizottság, a Szerzői Jogi Szakértői Bizottság tagjai közé, és tevékenyen vett részt a hallgatók külföldi tanulmányairól döntést hozó Ösztöndíjtanács munkájában is.

A magyar közgazdász szakma Navratil Ákos iránti elismerését és tiszteletét fejezi ki, hogy születésének 60. és egyetemi tanári kinevezésének 30. évfordulója alkalmából, 1935-ben "ünnepi dolgozatokat" tartalmazó kötetel köszöntötte őt. A nagy rivális pályatárs, Heller Farkas a Közgazdasági Szemlében Navratil elméleti rendszerét értékelő tanulmánnyal emlékezett meg az ünnepi eseményről.

Amikor 1939-ben az Akadémia rendes tagjává választották, székfoglalóját A modern háború és a gazdasági élet címmel tartotta meg. A második világháború alatt az Akadémián rendszeresen tartott előadásai is a háborús évek gazdaságpolitikáját tárgyalták, ekkor megjelent publikációinak zöme is ezt a kérdéskört elemzi. A neo-szocializmus konjunktúrapolitikája című, 1942-es akadémiai előadásában elhatárolta egymástól a gazdaságpolitika nemzeti, szociális és szocialisztikus célkitűzéseit, a konjunktúra hullámzásokról pedig azt a régi álláspontját hangsúlyozta, hogy ez normális és szükségszerű gazdasági velejárója a gazdasági életnek. Ugyanebben az évben tartott rektori ünnepi beszédében nyíltan szól arról is, hogy a visszavonulás milyen lehetőségeivel élhet a közgazdász-tudós háború idején, és olyan körülmények esetében, amikor az aktuális politikai és gazdaságpolitikai irányzattal sem azonosulni, sem nyilvánosan szembefordulni nem kíván. Az ilyen típusú magatartásra Navratil már az 1930-as évek közepén is mutatott példát, amikor néhány német egyetemen tartott előadásában, amelyeknek a német-magyar kulturális és tudományos kapcsolatok elmélyítését kellett volna szolgálniuk, szándékosan választott olyan témát, ami távolesett a német nemzetiszocializmus gazdaságpolitikájától. Az aktív politikai szerepvállalástól egész életében tartózkodó Navratil tudományos pályájának mégis politikai kényszerhelyzet vet véget. Bár A nemzeti vagyonsorsa a háborúban című, 1944-es és egyben utolsó akadémiai előadását kritikus hangvétele és politikai üzenete miatt az akkori akadémiai vezetés óvatosságból már ki sem adja, ez az írása csak 1945-ben, a megváltozott politikai és hatalmi viszonyok közepette jelenik meg. A külső körülmények újfajta kényszere folytán, a

nyilvános megszólalás lehetőségétől később megfosztott Navratilnak végül ez lett az utolsó publikációja.

Navratil Ákos egyetemi tanári kinevezését 70 éves kora után, 1945-től még két alkalommal meghosszabbították, utána nyugdíjasként, minisztériumi engedéllyel már csak egy évig taníthatott, a politikai változások miatt 1948 után eltávolították az egyébként teljesen átalakuló egyetemről. Tanszékét rövid ideig egyik tanítványa, Varga István vehette át. Az Akadémia igazgató tanácsába 1945-től 1946-ig még bevásztották, de 1949-ben, az Akadémia átszervezésekor, többekkel együtt akadémiai tagságát visszaminősítették tanácskozó taggá. A második világháború utáni években eleinte kapott néhány formális felkérést, például bevásztották az Országos Árindex-megállapító Bizottság elnökségébe, és a Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle szerkesztőbizottságába, de több pályatársához hasonlóan, rövid idő alatt még a szakmai közéletből is teljesen kivasztották.

Életének utolsó éveit a szakmai megaláztatások és a teljes mellőzöttség körülményei megkeserítették. A teljes visszavonultságban, 1949 és 1951 között megírta több száz oldalas visszaemlékezéseit, amelynek a végén saját fordításban Arany János néhány verse található, német, francia illetve angol nyelven. 1952. február 29-én halt meg.

Berzeviczy Gergely

(1763–1822)

Berzeviczy Gergelynek a hazai viszonylatban értelmezett klasszikus irányzatba átvezető, a Kereskedelmi Bizottságnak az 1790/91-es országgyűlésen történő megalakulásától a reformkorig terjedő évtizedeket nagyrészt átívelő és tevélegesen alakító életpályája *A közgazdaságról* című írással érte el lényegében záró- s egyben egyik csúcspontját, a *tudományág elméletének első ismert hazai összefoglalását nyújtva*. A sors iróniája folytán azonban a polihisztor gondolkodónak épp ez a műve nem juthatott el a cenzúra útvesztőiből a kortársakhoz publikált formában, és csak bő nyolcvan év múlva vált hozzáférhetővé az érdeklődők számára, midőn a századforduló neves közgazdásza, Gaál Jenő az utódok családi levéltárában fennmaradt egyik kéziratot fölfedezte, s latinból magyarra fordítván a szerző egyéb műveivel valamint élet- és jellemrajzával együtt 1902-ben közkinccsé tette. Ez képezte mostani, több mint egy századdal még későbbi kiadásunk alapját is.

Életrajzi áttekintés

Berzeviczy Gergely 1763. június 15-én született családjának ősi, a kora XIII. századtól meglévő kakaslomnici birtokán, Sándor nevű atyjának második házasságából származó egyetlen gyermekként. Korán, 1772-ben megözvegyült édesanyja, Horváth Bora, a fivére, Imre segítségével nevelte tovább. Anyai nagybátyjának nagy szerepe volt abban, hogy a félárva Gergely igen színvonalas oktatásban részesült már otthon is, az iskola megkezdése előtt. A középfokú tanulmányait a késmárki evangélikus líceumban végezte, melynek legtöbb tanára a hallei egyetemen szerezte képesítését. Ezután jogi pályára lépett: Szabolcs megyében volt ügyvédbojtár, ahol lehetősége nyílt a magyar nyelv gyakorlására is, amelyre szepességi szülőföldjén kevés módja volt. Ezidőtájt alakultak ki kapcsolatai a szabadkőművességgel, s 1783-ban már a később erőteljes Habsburg-ellenes tevékenységet kifejtő miskolci páholy tagja lett. Ugyanebben az évben a pesti Királyi Ítéltáblához került joggyakornoknak, majd egy esztendővel később Göttingába utazott, hogy az ottani egyetemen gyarapíthassa tovább ismereteit. A magasabb hivatalnökképzést szolgáló kamerálisztika szak hallgatójaként lelkesen vetette bele magát tanulmányaiba, melyekből a mi szempontunkból a legfontosabb, hogy Schlözernél statisztikát, Beckmannál ökonómiát és kereskedelmi ismereteket hallgatott ,

megismerve a legújabb német, francia, angol nézeteket valamint a skót felvilágosodás eszmekörét, ezen belül Smith tanait. Felvett továbbá történelmi, filozófiai, jogi, statisztikai és technológiai kurzusokat, angolt tanult, valamint tökéletesítette német és latin stílusát. Stúdiumain kívül is hasznosan és kellemesen töltötte idejét a városban: két fokozatot emelkedett a szabadkőművességben, előkelő és művelt társaságokban forgott, hangversenyekre, bálókba járt, s lovaglótanfolyamra is akart jelentkezni, bár drágállotta. Levelei tanúsága szerint mindent megfigyelt gyakorlati szempontból is, felmérte a különböző üzleti lehetőségeket (pl. borkivitel stb.). Megírta anyjának, hogy bármennyire vonzzák a tudományok, ő nem elzárkózott tudós, hanem tevékeny és a társadalomnak hasznos ember szeretne lenni. Egyetemi éve alatt lehetősége nyílt egy berlini látogatásra is, melynek egyik fő célja a filozófus hírében álló Nagy Friggyessel való találkozás volt, de a halálosan beteg uralkodót már csak a Sans Souci egyik ablakában láthatta. A göttingai tartózkodás során szerzett tudás és tapasztalat felkeltette érdeklődését Nyugat-Európa iránt, amelyet egy hosszabb utazással kívánt jobban megismerni. Özvegy anyja – aki már ekkor is igen szerényen élt, hogy fia egyetemi tanulmányait s nem épp takarékos életvitelét finanszírozhassa –, hosszas rábeszélésre ezt a tervet is hajlandó volt anyagilag támogatni. Így tanulmányai befejeztével 1786 őszén fölvette végbizonyítványát, melybe az abszolvált tárgyakon kívül néhány neki és hazájának szóló tanári dicséret és jókívánság is került, s elindult az 1787 nyaráig tartó grand tour-ra, melynek főbb állomásai Párizs, Brüsszel, Gent és London voltak. Különösen az angliai tapasztalatok tettek rá mély benyomást, ezek fokozták tovább érdeklődését a gazdasági és társadalmi kérdések iránt. Úgy érezte, ilyenirányú tanultságát és tapasztalatait II. József reformpolitikájának szolgálatában tudná leginkább kamatoztatni. Így a szigetországból visszatérve útja Bécsbe vitt, ahol a császárnál kétszer is volt kihallgatáson, aki, a nagypolitika aktuális bonyodalmai által elfoglalva, legfeljebb formális biztatást adott neki, s noha elismerte tudását és széles látókörét, üresedés hiányára hivatkozva nem biztosított neki állást. A fiatalember csalódottságában nem hallgatta el gyanúját, hogy utazása és vallása játszhat szerepet a visszautasításban. Az utóbbi feltételezést a császár azzal igyekezett cáfolni, hogy az udvarnál számos protestáns hivatalnok is szolgál. Azt ajánlotta Berzeviczynek, próbálkozzék Budán a helytartótanácsnál, ahol az ifjú némi kitérők után, csalódottan bár, de megfogadván a tanácsot, végül fogalmazói álláshoz jutott. Közben módszeresen gyarapította ismereteit, s kapcsolatba került Martinovics körével is. 1795-ben csak befolyásos rokonai és ismerősei segítségével sikerült elkerülnie a letartóztatást, s állásáról lemondván hazatért Kakaslomnicra, ahol átvette idős anyjától a birtok igazgatását, és megnősült. Atyja első házasságából származó félunokahúgát, Terézt vette feleségül. Szűkebb pátriáját, hátralévő életének fő helyszínét igen szerette, szabadidejében módszeresen igyekezett megismerni a Szepesség s a Magas-Tátra nevezetességeit, ragaszkodott hozzá, hogy az illusztris vendégeket mindig maga kalauzolja a vadregényes tájakon, és büszke volt hogy az ősi címerében is láthatók szeretett hegyei. Mindamelllett a politikából kiábrándult, visszahúzódó, ábrándozó birtokosi létben – melynek néhány goethei stílusban, németül írt, szentimentális novella a gyümölcse – nem sokáig tudott elmerülni. Ismét nekivágott a világnak: 1796-ban lengyelországi útra ment a felvidéki magyar és lengyel kereskedelem lehetőségeit, s ebben főképp a vízi utak szerepét tanulmányozni. Részletes útinaplót készített, melynek egyes részleteit közzé is tették különböző német nyelvű folyóiratok. A következő évben, 1797-ben jelent meg első gazdasági műve, a Magyarország kereskedelméről és iparáról, melynek révén hirtelen nagy ismertségre tett szert. Munkásságának híre a határokon túlra is eljutott, élénk szakmai kapcsolatokat ápolt külföldi tudósokkal, latinul írott 1797-es műve Weimarban németül is megjelent 1802-ben, s ugyanezen évben, európai elismertségének legfőbb eredményeképp a Göttingai Tudós Társaság levelező taggá választotta. További vizsgálódásai során arra a meggyőződésre jutott, hogy az ország gazdasági helyzete nagyban függ a legnagyobb létszámú osztály, a parasztság helyzetétől, s

ezért ezt kezdte el tanulmányozni. Az ebből létrejövő munka, *A parasztok állapotáról és természetéről* Magyarországon a cenzúra okozta nehézségek miatt kezdetben csak kéziratban terjedt, mígnem Máriássy József 1806-ban a szerző engedélyének hiányában címlap nélkül kinyomtatta. Ekkor azonban már Berzeviczy új témába fogott: azt ajánlotta, hogy a nyugat-európai államok Nagy-Britannia tengeri hatalmát megkerülve a kelet-európai országokon keresztül kereskedjenek Ázsiával. E gondolatait a *Nézetek az ázsiai-európai kereskedelemről* című könyvében adta közre 1808-ban. Gazdaságelméleti munkásságának kötetünkben megjelentetett magnum opusát élete alkonyán írta – a kézirat kelte 1819 –, s a szerző hamarosan, 1822. február 23-án bekövetkezett halála hozzájárult hosszú de szerencsére csak átmeneti elkallódásához.

Gaál Jenő mint a Berzeviczy-életmű első átfogó feldolgozója, fordítója és sajtó alá rendezője, a múlt századfordulón évtizedekre meghatározta a száz évvel korábbi tudósról kialakult képet. Ennek lényege, hogy Berzeviczy tehetséges és jól képzett elméleti szakember volt, de mivel a gazdasági pragmatizmus elnyomta benne a nemzeti érzést, nem volt képes a magyarság felemelkedéséhez a gyakorlatban is hozzájárulni, így reálpolitikusként – ilyenirányú ambíciói ellenére – nem alkotott maradandót. E negatívum főképp jozefinizmusában nyilvánul meg, valamint abban, hogy a hazát az állammal és nem a nemzettel azonosítja, továbbá, hogy a – korának igényeihez felfejlesztett – latint ajánlotta összekötő nyelvnak nemcsak Európa és a birodalom szintjén, hanem a magyar helyett a soknyelvű Hungárián belül is. Jelen művében is többször kifejezésre juttatja tiszteletét e nyelv iránt, amelyen kívül szerinte más törvényes és nemesi nyelv nem is lehetséges, s konkrét javaslatokat is ad a modern kifejezések latinostításához. Nem csoda hát, hogy majd minden jelentős művét latinul írta, s hogy illetően nézetei miatt vitába keveredett Kazinczyval, aki egyébként a parasztság helyzetének javítása érdekében kifejtett munkálkodását nagyra értékelte. Gaál szerint így az általa és kortársai által igen negatívan megítélt késő XVIII., kora XIX. századi korszak sugarait összegyűjtő „prizmává” vált a lomnici gondolkodó, s ez elsősorban annak a következménye, hogy külföldi utazása során szabadkőműves lett. A XX. század elején tovább rontotta Berzeviczy és eszmetársai megítélését a nyelvújításnak akkoriban folyó irodalomtörténeti feldolgozása által teremtett tudományos közhangulat.

Ezt a képet Ortutay Gyula némileg módosította, majd H. Balázs Éva változtatta meg lényegesen. Hatalmas levéltári anyag feldolgozása révén kimutatta, hogy Gaál csupán a Berzeviczy-utódok által megszürt forrásokhoz jutott hozzá, és e töredéket a teljes életműnek hitte. Épp azokat az írásokat – főképp a szabadkőműves páholyok számára írt előadásokat – titkolták előle, melyekből egy markánsan Habsburg-ellenes és függetlenségpárti személyiség bontakozott ki, akinek kezdeti jozefinizmusa kérészerű volt. Kiderült, hogy már külföldi útja előtt szabadkőműves volt, és ez a szervezet a legkiválóbb gondolkodókat összefogva a nemzet felemelkedésén munkálkodott, összeméréségi perspektívába helyezve azt. Ezen eredmények tükrében a „nemzetietlen nemzetgazda” egyoldalú képe a köztudatban valódi érdemeinek megfelelően kedvezőbbé vált, s egyben korát is előnyösebb fényben tükrözhetette.

Korai magyar irodalom

A főúri magyar irodalom és gróf iktári Bethlen Domokos

Kautz Gyula magyar eszmetörténeti munkájában az 1825–1840 közötti időszakot „a nagy reformeszmék érlelődése és első vívmányai” kifejezéssel jellemezte. Ez a történelmileg rövid szakasz, mely alig van néhány lépésnyi távolságra az első önálló magyar közgazdasági írások megjelenésétől, vizsgálatra érdemes időszak a viszonylag kis számú, „szakirodalomnak” nevezhető mű ellenére. A kort ugyan társadalom-, politika- és gazdaságtörténetileg jól

ismerjük, a közgazdasági gondolkodás történeti alakulásának, valamint irodalmi termékei elemzésének tekintetében többszörösen adósak vagyunk.

Az 1831-ben „A’ Nemzeti Jól-létről” című Bécsben megjelent, s tanszékünk által 2003-ban a *Magyar Közgazdasági Klasszikusok* sorozatban újra kiadott mű hosszú évtizedek óta békén pihent a muzeális gyűjtemények mélyén, pedig e gróf Bethlen Domokos által írt közgazdaság-elméleti munka a Széchenyi tevékenysége nyomán kialakuló reformirodalom főúri szárnyának egyik első gyöngyszeme.

A magyar közgazdasági irodalom kezdeti szakaszára jellemző, hogy a gazdasági nézetek és érdekek nyilvános megjelenítési terepe elsősorban az országgyűlés volt. A gazdaság tényeiről és állapotáról – különösen a XVIII. században és a XIX. század elején – főként az országgyűlések anyagain keresztül juthatunk dokumentált ismeretekhez. A gazdasági értekezések születése is többnyire szorosan kapcsolódik az országgyűlések munkájához. Az irodalom kezdetben gyakran azonos a bizottságok jelentéseivel, a reformtervezettekkel. A fokozatosan megszülető önálló irodalom sokszor abból merít inspirációt, hogy a gyűléseken vitatott problémákra reflektáljon, azok kimenetelét befolyásolja. Önálló művek közreadásának időpontja jellegzetesen az országgyűlésekhez igazodik, a „célközönséget” döntően a honatyák és a környezetükben lévő közéleti érdeklődésű személyek jelentik. Ez az időzítés Széchenyi munkáinál is világosan felismerhető.

Korai példaként hozható fel Kollár Ádám „De originibus et usu perpetuo...” (Magyarország Apostoli Királyainak az egyházi ügyekre vonatkozó törvénykezési hatalmának eredetéről és állandó használatáról) című, az 1764/65-ös országgyűlésre megjelent írása, melyben az igazságos közteherviselésről (is) értekeznek, közvetítve a királyi udvar inspirációit, – e munkát ma talán irányított irodalomnak neveznénk. Az utókor által szélesebb körben ismert és szerzőkhöz kötötten nyilvántartott kezdeti gazdasági irodalom is jórészt az országgyűlési munkálatokhoz kapcsolható, – vagy közvetlenül, vagy szerzőik személyén keresztül. A legklasszikusabb példa Skerletz Miklós munkássága, ahol mind híres „Descriptio...”-ja (A Magyar Királyság földrajzi és politikai helyzetének leírása a kereskedelem szempontjából), mind „Projectum legum”-a, mely törvényjavaslatokká formálja és indokolja a „Descriptio” megállapításait, az 1790/91. évi országgyűlés bizottsági munkálatainak közgazdasági-irodalmi termékei. Korai közgazdasági gondolkodásunk több nevezetes írása kapcsolódik e bizottságok munkájához. Az 1790/91-i országgyűlés által kiküldött kilenc választmány közül a negyedik bizottság kapta mandátumul a közgazdaság, a kereskedelem, a vámügy, a közlekedés és az ipar problémáinak vizsgálatát, valamint egy országos pénztár alapítására vonatkozó javaslatok megtételét. Munkájában a felső és alsó tábla személyiségei vettek részt, akik közül többen – az elnök Skerletz Miklós báró zágrábi főispán, a bizottsági tagként dolgozó gróf Almásy Pál aradi főispán, gróf Szapáry János fiumei kormányzó és Podmanitzky József helytartó tanácsos, – a korai magyar gazdasági irodalom jelesei. Az 1784-ben németül publikált Szapáry mű a XVIII. századi magyarországi merkantilista felfogás egyik legrendszeresebb kifejtését adja, Almásy 1782 és 1803 között franciául, németül és latinul készült, s részben publikált munkái fiziokrata tendenciákkal átszőtt gazdaságmagyarázatot és gazdaságképet sugároznak, de Podmaniczky latinul, az 1790/91-es országgyűlésre készített és 1826-ban publikált vámpolitikai munkája is témáját jól értő, szakszerűen érvelő szerzőt mutat az utókor számára.

Természetesen e főurak nem szakközgazdászok, s ezen belül is főleg nem az elméleti közgazdaságtant művelő írók voltak. Ugyanakkor közvetlen előzményei és előképei annak az irodalomnak és annak a típusú írói körnek, akik majd az 1825-ös reformországgyűlést követő pezsgésben, Széchenyi nagy formátumú színrelépésével egyidejűleg, nagyrészt annak hatására politikai cselekvési programjuk részeként (is) írtak a gazdaságról, a gazdaság állapotáról, felemelkedésének útjairól és lehetőségeiről.

Az 1825-ös országgyűlés az 1790/91-es bizottsági munkák áttekintésével, „leporolásával”, újraértelmezésével indult. A munkálatok rávilágítottak arra, hogy a szaktudományi műveltség még nem kellő színvonalú. A megelőző időszakban bekövetkezett fejlődés ellenére az államtudományok és az egyéb szaktudományok terén a honatyák többsége nem rendelkezett olyan szintű ismerettel és jártassággal, hogy e feladatoknak eleget tudott volna tenni. A korábbi reformtervezetek áttekintésére és a változott körülményekhez való igazítására kirendeltek egy 80–90 főből álló nagybizottságot – a Commissio systematicat – melynek 9 albizottsága 1828-tól kezdte el vizsgálatait. A bizottsági jelentésekből és vitákból részben merkantilisztikus (kereskedelmi bizottság) vagy teljesen merkantilista (pénzügyi, pénzügyi kérdések) álláspontok rajzolódtak ki.

Ebben a politikai és szakmai közegben lépett színre Széchenyi. Néhány korábbi írása és publikációja után 1830-ban a „Hitel”-l robbant be a közéletbe. Maga a mű, s a körülötte kialakult vita lökésszerűen ösztönözte a korabeli modernitásnak megfelelő politikai és közgazdasági nézetrendszer terjedését és fejlődését. Általában véve, közvetlenül és közvetve is, Széchenyi művei és gyakorlati politizálása szinte kiprovokálták a szakismeretek deficitjének pótlására tett erőfeszítéseket. A Hitel megjelenését követően a korábbi időszakhoz képest ugrásszerűen megnőtt mind a gyakorlati irányú gazdasági írások, mind a szakirodalmi ismereteket is segítségül hívó gazdasági tárgyú publikációk száma.

A különböző típusú írások között (zsurnalisztika, didaktikus irodalom, reform irodalom) igen izgalmas a fővonulat, a reformirányhoz tartozó publikációk elszaporodása, melyek vagy a Széchenyi „által megindított agitatio alapján keletkeztek, vagy ép az e reformirány elleni oppositio s ellenzéknek köszönik lételüket.” Voltaképpen ez a vonulat határozza meg az alaphangot, ez ad értelmet, funkciót a többi forrásnak is. Főként a reformvonal által tematizált kérdéseket tárgyalják, ezeket értelmezik és egészítik ki. A reformérvek befogadására, vagy ellenzésére teremtik meg a szakszerű ismeretekkel rendelkező olvasóközönséget. A legismertebb és leghíresebb példák a két oldalról, a Hitel ellenében írt Desseffy mű „A' »Hitel« című munka taglalataja” (Kassa, 1831), valamint a barát és reformertárs, a népszerű ellenzéki vezér Wesselényi Miklós „Balítéletek” (Bukarest [Lipcse], 1833) című műve. Természetesen a két fél sajtóorgánumaiban számos szerző közreműködésével folyik a vita, sorjáznak az érvek pro és kontra, de az első, vezető reakciók „ez időtájtban főleg főúri osztálybeli írók által tétettek közzé, s az anyagi érdekek s reformkérdések körül forogtak”.

Az első művek, a közvetlen reakciók megszületését követően fokozatos diverzifikáció indul meg a gazdasági tárgyú írások terén. A nézetek megnyilvánulási formáinak sokszínűbbé válásával, a különböző közlési körök és csatornák kialakulásával fokozatosan jön majd létre a szűkebb értelemben vett közgazdasági irodalom.

Közgazdasági teória – magyar nyelven

A magyar nyelvű közgazdasági elméleti irodalom első kitűnő megjelenése éppúgy a Hitel szellemi erőterében született, mint a nagy országfejlesztő koncepciók és reformviták irodalmi folyama. Az I. GR. B. D. jelzéssel „A' Nemzeti jól-létről” címmel „Bétsben, Nemes Haykul Antal Betüivel” 1831-ben megjelent írás a magyar közgazdasági gondolkodás egyik művelődéstörténeti kincse, bár a mai közgazdász generációk hírből sem ismerik. Szerzője gróf iktári Bethlen Domokos, az erdélyi fejedelmi család utolsó leszármazottja. A mű a főúri reformirodalom korai, különös alkotása. Különös és egyedi atekintetben, hogy nem közvetlenül vesz részt a vitákban, nem egyik vagy másik oldalhoz csatlakozik, hanem azt a *szaktudományos deficitet igyekszik csökkenteni*, mely érezhetően jelen volt a korban.

A szerző vállaltan hisz a közgazdaság-tudomány fejlettségében és társadalmi alkalmazhatóságában. „Minden pallérozott Nemzetnél közönséges vizsgálódás tárgyává lett a’

Státus tudománya, és méltán.” – írja bevezetőjében. „A’ böltselkedés felemelkedett világánál elegendő tapasztalást szerezvén már magának az okoskodó értelem, olly tsalhatatlan tételeket állított meg ezen tekintetben, mellyekre ő a’ Státus tudományát bátran felépíthette, ’s ennél fogva ennek tzélravezető helyes gyakorlását a’ Polgári társaságban kívánhatja.”

Könyve elemzi a létező nemzetgazdasági rendszereket, s leírt egy, az általa tudományosnak tartott rendszert, mely lényegében a smithi rendszeren alapul, beépítve azokat a bírálati elemeket, melyek a korabeli német irodalom alapján ismerhetett meg a szerző.

További tennivalók

A projektben kutatott első három témában elsősorban a nemzetközi publikációk írása terén és a kutatási eredmények külfölddel való megismertetésében látunk fontos közvetlen teendőket. Eddig elsősorban német nyelvterületen sikerült irodalmi visszhangot létrehozni.

A korai irodalmat illetően fontos alapkutatásokat szükséges folytatni. A kutatást nehezíti, hogy a korai irodalom feldolgozása több esetben elmélyült levéltári kutatást igényel, latin és német források feldolgozásával. Közgazdász-kutatók e területről eleddig szinte teljesen távolt tartották magukat Kautz óta.

Általában is fontosnak tartjuk, hogy a Magyar Közgazdasági Klasszikusok sorozat keretében újabb művek kerülhessenek kiadásra, újabb életművek egyidejű megkutatásával.